

सुदूर पश्चिम विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र र शिक्षाशास्त्र संकाय
विद्यावारिधि उन्मुख दर्शनाचार्य कार्यक्रम

पाठ्यांश शीर्षक: साहित्यका विधा सिद्धान्त र शिक्षण

पाठ्यांश प्रकृति : सैद्धान्तिक

पाठ्यांश कोड: NEP/NEP ED. 614

क्र.आ. : ३

सेमेस्टर : प्रथम

पाठ्यबचनी : ४८

तह : एम. फिल नेपाली/नेपाली शिक्षा

१. पाठ्यांश परिचय

प्रस्तुत पाठ्यांश सुदूरपश्चिम विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र तथा शिक्षाशास्त्र सङ्ग्रहालयको एम.फिल./पिएच.डी. तहको लागि तयार पारिएको हो। यसमा साहित्यको विधागत चिनारी, वर्गीकरण र शिक्षणसँग सम्बद्ध विषयहरू समाविष्ट छन्।

अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि

प्रस्तुत पाठ्यांशको अध्ययनबाट विद्यार्थीहरूमा देहाय बमोजिमका सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ :

- साहित्य, विधा र विधासिद्धान्त एवं साहित्यको विधागत वर्गीकरण गर्न
- कविता विधा, कविताका अभिलक्षण, तत्त्व र प्रकारबारे व्याख्या र शैक्षणिक प्रयोग गर्न
- विधा मिश्रण र विधाभञ्जनका सम्बन्धमा कविताको पहिचान र शैक्षणिक प्रयोग गर्न
- नाटक विधा, नाटकका अभिलक्षण, तत्त्व र प्रकारबारे व्याख्या र शैक्षणिक प्रयोग गर्न
- आख्यान, विधा, आख्यानका अभिलक्षण, तत्त्व र प्रकारबारे व्याख्या र शैक्षणिक प्रयोग गर्न
- निबन्ध, विधा, (निबन्ध प्रकृतिका अन्य विधा) निबन्धका अभिलक्षण, तत्त्व र प्रकारबारे व्याख्या र शैक्षणिक प्रयोग गर्न

पाठ्यांश विवरण

एकाइ एक : साहित्य विधासिद्धान्त र साहित्यको विधागत वर्गीकरण

- (क) साहित्य : काव्यका समानार्थी शब्दका रूपमा
- (ख) कला, भाषा, वाड्मय र वस्तुजगत्का कोणबाट साहित्यको पारिभाषिक चिनारी
- (ग) कुनै साहित्यिक उद्गार लिई त्यसका साहित्यिकताको पुष्टि गर्ने प्रायोगिक अभ्यास

सन्दर्भ सामग्री र प्रायोगिक कार्य

- (१) त्रिपाठी, वासुदेव (२०५५), 'काव्य' नेपाली साहित्य कोश, काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र., पृ. २०८-२२३।
- (२) त्रिपाठी, वासुदेव (२०६५), पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २, पाँचौं सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन, पृ. ४६०-४४३, ४६६-२७१, ६३७-६४०।
- (३) शर्मा, मोहनराज (२०५५), समकालीन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग, काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र., पृ. ३५९-३७१।
- (४) भाइ, योगेन्द्रजित (सन् १९९१), हिन्दी भाषा शिक्षण, आगरा : विनोद पुस्तक भण्डार, पृ.।
- (५) रिचर्ड्स, जे. एन्ड टी. रोजर्स (सन् १९९०), दि ल्याङ्गवेज टिचिड म्याट्रिक्स, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस।

2079/80

- (६) लाजर, गिलियन (सन् १९९३), लिटरेचर एन्ड ल्याङ्गवेज टिचिङ, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृ.।
एकाइ दुई : कविता : लक्षण, तत्त्व, प्रकार र शिक्षणविधि
(क) कविताका पारिभाषिक लक्षणको निरूपण
(ख) कविताका आधारभूत तत्त्वहरूको निर्धारण र विश्लेषण
(ग) कविताका रूपाकृतिगत र उक्ति संरचनागत प्रकारहरूको वर्गीकृत चिनारी
(घ) विधामिश्रण र विधाभञ्जनका सन्दर्भमा कविताको चिनारी
(ङ) कविता : विश्लेषण अभ्यास
(च) कविताको शिक्षण
(अ) अन्तर्वस्तु र लयतत्त्वको शिक्षण
(आ) कविताका उपविधाको शिक्षण (खण्डकाव्य, महाकाव्य, लामो कविता र ललित महाकाव्य)
(इ) विधा संरचनाको शिक्षण
(ई) कविता रचना शिक्षण
(उ) कविता शिक्षण विधि
(ऊ) कविता : शिक्षण अभ्यास

सन्दर्भ सामग्री र प्रायोगिक कार्य

- (१) त्रिपाठी, वासुदेव (२०४६), 'कविता : विधागत चिनारी', पूर्ववत्, पृ. १५-१६।
(२) त्रिपाठी, वासुदेव (२०६६), समकालीन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग, पूर्ववत्, पृ. ५६१-५६४।
(३) भाइ, योगेन्द्रजित (सन् १९९१), हिन्दी भाषा शिक्षण, आगरा : विनोद पुस्तक भण्डार।
(४) रिचर्ड्स, जे. एन्ड टी. रोजर्स (सन् १९९०), दि ल्याङ्गवेज टिचिङ म्याट्रिक्स, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस।
(५) लाजर, गिलियन (सन् १९९३), लिटरेचर एन्ड ल्याङ्गवेज टिचिङ, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. ९४-१०१।
(६) पौजा, एन.पी. (सन् १९९९), टिचिङ अफ इडलिस, न्यू दिल्ली : अनमोल पब्लिकेशन, पृ. १९५-२१६।
(७) जोन, कोली एन्ड स्टेफेन स्लेटर (सन् २००९), लिट्रेचर इन क्लास रम, न्यू दिल्ली : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. २२६-२४६।
(८) स्पोल्स, रोवर्ट र अन्य (सन् १९९७), इलेमेन्ट्स अफ लिट्रेचर, न्यू दिल्ली : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. ५२५-५७७।

एकाइ तीन : नाटक लक्षण, तत्त्व, प्रकार र शिक्षणविधि

- (क) नाटकका पारिभाषिक लक्षणको निरूपण
(ख) नाटकका आधारभूत तत्त्वहरूको निर्धारण र विश्लेषण।
(ग) नाटकका रूपाकृतिगत, संरचनाशैलीगत, विषयगत र परिणामगत प्रकारहरूको वर्गीकृत चिनारी।
(घ) नाटक/नाट्यांश : विश्लेषण अभ्यास
(ङ) नाटकको शिक्षण :
(अ) शब्दको भाषान्तरण, वोध, कक्षाभिनयविधि, समस्यामूलक संवाद, भूमिका निर्वाह।
(आ) नाटकको संरचना विधान शिक्षण
(इ) नाटक रचना शिक्षण
(ई) नाट्यशैली शिक्षण
(उ) नाटक/नाट्यांश : शिक्षण अभ्यास

सन्दर्भ सामग्री र प्रायोगिक कार्य

- (१) शर्मा, मोहनराज (२०५५), समकालीन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग, पूर्ववत्, पृ. ४५९-४८६।

2079/80

- (२) सुवेदी, देवीप्रसाद (२०७०), नाट्यसिद्धान्त, काठमाडौँ : एकता बुक्स प्रा.लि., पृ. १६२।
- (३) स्कोल्स, रबर्ट र अन्य (२०१०), इलेमेन्ट्स अफ लिटरेचर, न्यू दिल्ली : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. ७७३-८००।
- (४) भाइ, योगेन्द्रजित (सन् १९९१), हिन्दी भाषा शिक्षण, आगरा : विनोद पुस्तक भण्डार, पृ.।
- (५) रिचर्ड्स, जे. एन्ड टी. रोजर्स (सन् १९९०), दि ल्याङ्गवेज टिचिङ म्याट्रिक्स, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस,
- (६) लाजर, गिलियन (सन् १९९३), लिटरेचर एन्ड ल्याङ्गवेज टिचिङ, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. १३३-१६७।
- (७) जोन, कोली एन्ड स्टेफेन स्लेटर (सन् २००९), लिट्रेचर इन क्लास रुम, न्यू दिल्ली : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. १६३-१९५।
- (८) पोल्स, रोवर्ट र अन्य (सन् १९९७), इलेमेन्ट्स अफ लिट्रेचर, न्यू दिल्ली : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. ७७३-७९९। एकाइ चार : आख्यान : लक्षण, तत्त्व, प्रकार र शिक्षणविधि
- (क) आख्यानका पारिभाषिक लक्षणको निरूपण
- (ख) आख्यानका आधारभूत तत्त्वहरूको निर्धारण र विश्लेषण
- (ग) आख्यानका रूपाकृतिगत, तत्त्व प्रधानतागत, आकारागत, विषयगत र संरचनाशैलीगत प्रकारहरूको निर्धारण र चिनारी।
- (अ) कथाका आधारभूत तत्त्वहरूको निर्धारण र विश्लेषण
- (आ) उपन्यासका आधारभूत तत्त्वहरूको निर्धारण र विश्लेषण
- (घ) आख्यान/आख्यानांश : विश्लेषण अभ्यास
- (ड) कथा शिक्षण
- (अ) वर्गीकृत शब्दार्थ, व्याकरण व्यवस्था, घटनाक्रम निर्माण, कथाकथन, भूमिका निर्वाह, कथा संरचनाबोध, कथा लेखनको अभ्यास।
- (आ) कथानक संरचना शिक्षण
- (इ) अन्तर्वस्तुको शिक्षण
- (ई) कथा रचनाको शिक्षण
- (उ) कथा शिक्षण विधि
- (च) उपन्यास शिक्षण
- (आ) कथानक संरचना शिक्षण
- (इ) अन्तर्वस्तुको शिक्षण
- (ई) उपन्यास रचनाको शिक्षण
- (उ) उपन्यास शिक्षण विधि
- (ऊ) आख्यान/आख्यानांश : शिक्षण अभ्यास

सन्दर्भ सामग्री र प्रायोगिक कार्य

- (१) बराल, ईश्वर (सम्पा.) (२०५३), भ्यालबाट (भूमिका खण्ड), छैठौं सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन।
- (२) शर्मा, मोहनराज (२०५५), समकालीन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग, पूर्ववत, पृ. ३७२-३७९।
- (३) नेपाल, घनश्याम (सन् २००५), आख्यानका कुरा, सिलगडी : एकता बुक्स हाउस प्रा.लि., पृ. ३१-१४६।
- (४) बराल, ऋषिराज (२०५६), उपन्यासको सौन्दर्यशास्त्र, ललितपुर : साभा प्रकाशन, पृ. १-५९।
- (५) श्रेष्ठ, दयाराम (२०६८), 'कथाको रचनाविधान', रत्न बृहत् नेपाली समालोचना, सैद्धान्तिक खण्ड, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार, पृ. ३७४-३९४।
- (६) स्कोल्स, रबर्ट र अन्य (२०१०), इलेमेन्ट्स अफ लिटरेचर, न्यू दिल्ली : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, पूर्ववत, पृ. १२१-१३९।
- (७) भाइ, योगेन्द्रजित (सन् १९९१), हिन्दी भाषा शिक्षण, आगरा : विनोद पुस्तक भण्डार।

2079/80

- (८) रिचर्ड्स, जे. एन्ड टी. रोजर्स (सन् १९९०), दि ल्याइवेज टिचिङ म्याट्रिक्स, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।
 (९) लाजर, गिलियन (सन् १९९३), लिटरेचर एन्ड ल्याइवेज टिचिङ, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. ७१-८९ ।
 (१०) जोन, कोली एन्ड स्टेफेन स्लेटर (सन् २००९), लिट्रेचर इन क्लास रम, न्यू दिल्ली : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. ९३-१७२ ।
 (११) स्पोल्स, रोवर्ट र अन्य (सन् १९९७), इलेमेन्ट्स अफ लिट्रेचर, न्यू दिल्ली : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, पृ. १२१-१३७ ।

एकाई पाँच : निवन्ध र अन्य विधा : लक्षण, तत्त्व, प्रकार र शिक्षणविधि

- (क) निवन्धका पारिभाषिक लक्षणको निरूपण
 (ख) निवन्धका आधारभूत तत्त्वहरूको निर्धारण र विश्लेषण ।
 (ग) निवन्धका संरचनाशैलीगत, उद्देश्यगत र विषयगत प्रकारहरूको वर्गीकृत चिनारी ।
 (घ) निवन्धका परिप्रेक्ष्यमा नै साहित्यका आख्यानेतर अन्य विधाका रूपमा रहेका जीवनी, आत्मकथा, संस्मरण, दैनन्दिनी (डायरी), यात्रा-वृत्तान्त/नियात्रा, रेखाइकन (स्केच), विवरणि/विवरणिका (रिपोर्टज) आदिका पारिभाषिक लक्षण, आधारभूत तत्त्व एवं रूपाकृतिगत र संरचनाशैलीगत प्रकारहरूको निरूपण र चिनारी ।
 (ङ) निवन्ध : विश्लेषण अभ्यास
 (च) निवन्ध विधाको शिक्षणविधि
 (अ) अन्तर्वस्तु (विचार र अनुभूति) को शिक्षण
 (आ) विधा संरचनाको शिक्षण
 (इ) शैली तत्त्वको शिक्षण
 (ई) निवन्ध रचना शिक्षण
 (उ) निवन्ध शिक्षण विधि
 (ऊ) अन्य विधाको शिक्षण : निवन्धका परिप्रेक्ष्यमा नै साहित्यका आख्यानेतर अन्य विधाका रूपमा रहेका जीवनी, आत्मकथा, संस्मरण, दैनन्दिनी (डायरी), यात्रा-वृत्तान्त/नियात्रा, रेखाइकन (स्केच), विवरणि/विवरणिका (रिपोर्टज) शिक्षण ।
 (ऋ) निवन्ध : शिक्षण अभ्यास

सन्दर्भ सामग्री र प्रायोगिक कार्य

- (१) बराल, ईश्वर (सम्पा.) (२०५५), 'गद्य औ निवन्धका स्वरूप', सयपत्री खण्ड १, पाँचौं सं., ललितपुर :साभा प्रकाशन ।
 (२) सुवेदी, राजेन्द्र, 'निवन्ध', नेपाली साहित्यकोश, पूर्ववत, पृ. ३८२-३८५ ।
 (३) शर्मा, मोहनराज (२०५५), समकालीन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग, पूर्ववत, पृ. ५०२-५३३ ।
 (४) त्रिपाठी, वासुदेव, साहित्य सिद्धान्त : शोध तथा सृजन-विधि, पृ. ५८-६८, २०१-२०४, २०६-२१३, २२२-२३२ ।
 (५) स्पोल्स, रवर्ट र अन्य (२०१०), इलेमेन्ट्स अफ लिटरेचर, न्यू दिल्ली : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेम, पूर्ववत, पृ. ३-६ ।
 (६) भाइ, योगेन्द्रजित (सन् १९९१), हिन्दी भाषा शिक्षण, आगरा : विनोद पुस्तक भण्डार, पृ. ।

२. मूल्याइकन प्रक्रिया

मूल्याइकन प्रक्रिया विश्वविद्यालयले निर्धारण गरेअनुसार हुने छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

- अधिकारी, हेमाइगराज (२०६३), भाषा शिक्षण : केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
 जोन, कोली एन्ड स्टेफेन स्लेटर (सन् २००९), लिट्रेचर इन क्लास रम, न्यू दिल्ली : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।
 त्रिपाठी, वासुदेव (२०५५), 'काव्य' नेपाली साहित्य कोश, काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र. ।
 त्रिपाठी, वासुदेव (२०६५), पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २, पाँचौं सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

2079/80

- धवन, मधु (सन् २००८), साहित्यिक विधाएँ सैद्धान्तिक पक्ष, नयी दिल्ली : वाणी प्रकाशन ।
 नेपाल, घनश्याम (सन् २००५), आख्यानका कूरा, सिलगडी : एकता बुक्स हाउस प्रा.लि. ।
 पोल्स, रोवर्ट र अन्य (सन् १९९७), इलेमेन्ट्स अफ लिट्रेचर, न्यू दिल्ली : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।
 पौजा, एन.पी. (सन् १९९९), टिचिङ अफ इंडिलिस, न्यू दिल्ली : अनमोल पब्लिकेशन ।
 बराल, ईश्वर (सम्पा.) (२०५३), भ्यालबाट (भूमिका खण्ड), छैठौं सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
 बराल, ईश्वर (सम्पा.) (२०५५), 'गद्य औ निबन्धका स्वरूप', सयपत्री खण्ड १, पाँचौं सं., ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
 बराल, ऋषिराज (२०५६), उपन्यासको सौन्दर्यशास्त्र, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
 भाइ, योगेन्द्रजित (सन् १९९१), हिन्दी भाषा शिक्षण, आगरा : विनोद पुस्तक भण्डार ।
 रिचर्ड्स, जे. एन्ड टी. रोजर्स (सन् १९९०), दि ल्याङ्गरेज टिचिङ म्याट्रिक्स, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।
 लाजर, गिलियन (सन् १९९३), लिटरेचर एन्ड ल्याङ्गरेज टिचिङ, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।
 शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०७०), नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार
 शर्मा, मोहनराज (२०५५), समकालीन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग, काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र. ।
 श्रेष्ठ, दयाराम (२०६८), 'कथाको रचनाविधान', रत्न बृहत् नेपाली समालोचना, सैद्धान्तिक खण्ड, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक
 भण्डार ।
 सुवेदी, देवीप्रसाद (२०७०), नाट्यसिद्धान्त, काठमाडौँ : एकता बुक्स प्रा.लि. ।
 स्कोल्स, रबर्ट र अन्य (२०१०), इलेमेन्ट्स अफ लिटरेचर, न्यू दिल्ली : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।
 पोल्स, रोवर्ट र अन्य (सन् १९९७), इलेमेन्ट्स अफ लिट्रेचर, न्यू दिल्ली : अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस ।